

CONSULTA INDÍGENA

QUINTANA ROO 2023

TOJOMTESIBAL YUUN TE CHAJPACHAJP YUUN TA SJOK'OYEL, XCHOLOJIBAL, JOCHOL AY, A'BIBIL-SNA, STALEL SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL, TE TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIKETIK TA CH'INLUMETIK, TE XCHOLOJIBAL SJUNAL TE SPASEL SMELELIL YU'UN TE MACH'A SK'ANOJ OCHEL TA YA'TEL SOK TSAKEL TA JUN TE J-OCHEL BAEJ JTU'UNEL J-A'TEL TE TSAEL KOMON TA JUN TSOB MUK'ULUM TA QUINTANA ROO.

TRADUCCIÓN DEL PROTOCOLO DE CONSULTA INDÍGENA A LENGUA TSELTAJ

Yich'oj tal

JUN.- XCHOLOJIBAL/AYEJ.

2

CHEB.- SJACHIBAL -AYEJ

3

OXEB.- XCHUNEL.

7

CHANEB.- TE TA TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM.

11

JOEB.- TE ICH'EL TA MUK' SJOK'OYEL XCHOLOJIBAL, JOCHOL AY A'BIBIL-SNA STALEL SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL, SOK BATS'IL ANTS-WIMIKETIK.

WAKEB. SJACHIBAL TE SJOK'OYEL TE JAMAL , XCHOLOBIL TE A'BIBIL SNA/JALBIL.

12

JUKEB.-SMELTSANEL TE OCHEM TA SPASEL TE CHAPACHAJP TE SJOK'OYEL XCHOLOBIL, JOCHOL AK'BIBIL SNA SK'OPLAL, STALEL LEKIL KUXLEJAL SMELELIL SOK LEK XCH'UNEL YU'UN JTEK'LUMETIKSOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM.

13

WAXAKEB. TE SBEIBAL TE JOK'OYEL CHOLOJBIL JAMAL, A'BIBIL-SNASTALELE SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL TE TEJK'LUMETIKSOK BATS'IL ANTS-WINIKETIK TA CH'INLUMETIK.

15

Waxakeb.jun. Stael yu'un te jok'oyel.

19

Waxakeb. Cheb. Stael yu'un te jok'oyel

19

Waxakeb. Oxeb. Xat'al xat' yu'un sjok'oyel.

19

waxakeb. Oxeb. Jun. Spasel Sok Ch'unel bail cholojibal .

19

Waxakeb Oxeb. Cheb. Yalal chajpachajp te sjok'oyel.

19

Waxakeb. Oxeb. Oxeb. K'axak'ax yak'el ta nael k'op .

20

Waxakeb. Oxeb. Chaneb. K'axak'ax Yak'el bael.

21

Waxakeb. Oxeb. Joeb k'axak'a sjok'oyel.

21

Waxakeb. Oxeb. Wakeb. Xat'axat' yu'un ta yilal bael te ch'unelbail sok steel.

22

BALUNEB. CHEB. TSAKATESEL BILUKETIK JUN .

22

TA SPASEL SLEEL SK'AK'ALEL A'TEJELIL

23

JUN.- XCHOLOJIBIL/A'YEJ

Spisil muk'ul mantaril. Muk'ul mantaril tsobwanej yu'un te tsobtek'lum te junax-ay ta Mejiko.

Mantalil yuun INPI. Muk'ul mantal te ta Muk'ul snaul spamal slum sk'inal Mejiko yu'un bat'sil yajwal jteklumetik.

Mantalil yuun ta sjok'oyel. Mantalil sjok'oyel ta jtek'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'inlum sok jyanlumetik ta tsoblum Quintana Roo.

Mantalil ta ich'el ta muk', stalel kuxlejal sok tsoblejetik bats'il ants-winik. Mantalil ta ich'el ta muk', stalel kuxlejal sok tsoblejetik te bats'il ants-winik yuun ta tsoblum Quintana Roo.

Spasel smelelil te bats'il ants-winiketik: Ja' ini slajinel sk'oplal sk'asesel yuun te pasmantalil spisil yuun Muk'ul snaul sleel jtu'unel te Quintana Roo jich bit'il te Ch'unelbail IEQROO/CG/A-047/2020.

Muk'ul snauletik sok Chajpanwanej:

Muk'ul snaul. Te muk'ul snaul sleel jtu'unel j-a'tel ta Quintana Roo

INEGI. Muk'ul snaul spamal slum sk'inal Mejiko yuun sbak'ulael sok sjamal slum sk'inal

INMAYA. Muk'ul snaul yu'un smuk'ubtesel yach'ubel ta jtek'lum Maya sok ants-winiketik ta ch'inlumetik ta tsoblum ta Quintana Roo.

INPI. Muk'ul snaul spamal slum sk'inal Mejiko yu'un bat'sil Yajwal Jteklumetik.

UIMQROO. Snail sba muk'ul nopjun ta yutil stalel skuxlejal Maya ta Quintana Roo.

Spisil jtak'uwanej. Te spisil jtak'uwanej yuun smuk'ul snaul.

Abatinel. Te abatinel te spasel k'op a'yejetik yuun ta smuk'ul snaul.

Snaul wolwanej. Te sna wolwanej yuun te spasel k'op a'yejetik smuk'ul snaul.

Ya'yejuletik:

Chajpanwanej bats'il ants-winiketik, spasel stalel kuxlejaletik sok ch'inlumetik: Ja' ini binti chajpal te ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'in lum

Ja'ik mine tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'in lum na'bil sba jich binut'il, sok teme tsajbilikix jich binut'il te ta xchajpil s-chapojibal, teme ya xju' o ma xju' ta stasba sok te chajpanwanej ta tejk'lumetik, koltawanej o j-il a'tel k'inaletik.

Chajpanwanel sok ts'akojsbael te xch'unoj spasel: Ja' te muk'ulna (o muk'ul naetik) te smuk'ul komon stu'ntesel ta yak'ik te mantalil kanan o jpas mantaril te banti ya xju ta uts'inel te tejk'lumetik sok batsil ants-winiketik ta ch'in lum.

Bat'sil ants-winik ta ch'inlum: Ja'ik te ya x-ochik ta bats'il yajwal tejk'lumetik sok ta jtsob ta junax ta pajal, tsobwanej, sme' tak'in sok stalel kuxlejilil, nakalik ta lumk'inal sok snabeiksba te chapanwanej te yu'unik te maba swentainoj ajwalil.

Sjok'oyel ta bats'il ants-winiketik: Ja te ich'el ta muk'ul te mayel sk'oplal te ta tejk'lum sok bats'il ants-winik ta ch'inlum sok ya x-och ta k'op ta snael-snopel yu'un te spasel sok te maba spusiluk ta pasel te manataril sok jkanan a'tel, te ya yuts'in o ya xu' spasbel te uts'inel, sok xu' ta ts'inax te xcholil mulil, jochol, ak'bilsna, stalel kuxlejilil te t'ujbil, sok te lek xch'unel. Tsa'kal ta junax-ay, xchapel jun ma'ba ak'bil te bayel sk'oplal ta tsoblum Mejiko.

Chapbil k'op: Chapbil K'op yajtalul baluneb sbalunwinik yu'un bats'il yajwal jtek'lumetik sok jyanlumetik te muk'ulumetikte wentainoj-sba te maba wentainbil ba yu'un te ajwalil tsoblejetik spamal bajlumilal yu'n te a'telil.

Teynax-a jkanan yilelbal: ja'te spasel te yip te jkanan ta yilel bael, te ka'x muk' yip ta montu'ntesel te ya spas, snabesba, stijel, yak'bal o slajin jun wokolil sk'op mantalil.

Chapbil yu'un a'tel: Chapbil yu'un a'telta chajpalchajp te jock'oyel, cholojibal, jochol, a'bibil-sna, stalel lekil kuxlejil te t'ujbil lek xch'unel, te tejk'lumetiksok bats'il ants-winik ta ch'ilumetik, xcholojibal sjunal spasel smelelil yu'un te mach'a ya sk'an ya x-och sok sts'ibasba ta sapel bail te mach'a ay ta swenta tsael j-atel tu'unel komon te ta tsoblum ta Quintana Roo.

Stojbtesojibal: sjunalul te ja' yu'un te ya xchikajtes te yipajib yu'un spasel te chajpachajp sjok'oyel, cholojibal, jochol, a'bibil-sna, stalel lekil kuxlejil te t'ujbil lek xch'unel, te tejk'lumetiksok bats'il ants-winik ta ch'ilumetik, xcholojibal sjunal spasel smelelil yu'un te mach'a ya sk'an ya x-och sok sts'ibasba ta sapel bail te mach'a ay ta swenta tsael j-atel tu'unel komon te ta tsoblum ta Quintana Roo.

Bats'il yajwal jtek'lumetik: Ja'ik te sjachel te swinkilelum te nainemik-a sjoylejal balumilal ta yo'tik ta slum sk'inal mejiko te k'alal jach te spasel tsojpolstsojp sok ya sk'uxutay te ja' yu'unik smuk'ul sna ta tsobol, sme' tak'in, stalel kuxlejilil, sk'opmantalil sok tsobwanej, sok jaiknix. Te snaojibail te sna'sba ja' te sk'anchajpanel te bayel sk'oplal yu'un mach'atik ya spasikbal te xch'unel sjunal smantal te jai ni pasbil te jun.

Te stijel te sjok'oyel: ja'ik te jtek'lum sok bats'il ants-winik ta ch'inlum, te sna spasel ta stsakel yuts'inelik te teynax-a kanan yilel bael yu'un teynax-a kananyilel bael/ jpsasmantalil te ta yantikyilel ta pajalnax ta muk'ul j-a'tel jtu'unel.

Ich'el ta muk' ta jocho-ay stukelchajpanel sok tukelil. Yich'el ta muk'ul yuun bats'il yajwal jtek'lum yu'un slajinchajpanel te jocholik te ya'yojibal tsobwanej sok ya xchol ta jochol te smuk'ubtesel te sme' tak'in, tsobol y stalel kuxlejilil.

CHEB.- SJACHI'BAL AIYEJ/ AK'EL TA ILEL

Te sjok'oyel xcholojibal, jochol-ay, a'bibil-sna, stalel lekil kuxlejil sok te lek xch'unel ja jun ich'el ta muk' ta komon/tsobol yu'un ta stojol bats'il yajwal tejk'lumetik te jalbibil sk'oplal ta ich'el ta muk'ul ta spamal bajlumilal sok ta spamal slum sk'inal Mejiko. Ts'akal ta junax-ay ja' jun sujel, te ma' xu' ta ijkitayel sok u'uninel/sk'asesel ta yan tsoblum Mejiko, ta mantal te ta sbabayal tsobmantal jun sok cheb, jwojk' B, xat'al xat' baluneb, te ta muk'ul

mantaril ta spisil. Ta tsoblum ta Quintana Roo, te mantalil yuun sjok'oyel ta yilel te ich'el ta muk' yuun sjok'oyel te ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'in lum.

Jich binut'il ta sbabial, te muk'ul snaul ya sk'an nopel te spisil te swinkilelum ainen te ta tsoblum ta Quintana Roo, te slok'esel yu'un sbak'uel te swinkilelum sok naetik ta cha'mil ja'bil jtab jun winik¹, pasbil yuun te INEGI. Ja' ta jajmalal, te junuknax-o'tanil sok te slok'esel te bajk'uel cha'wil ja'bil jtab jun winik Quintana Roo ja' sok te jun swinkelelum ta spisil **1,857,985** antsetik-winiketik, ja' ni spisil, te swinkilelum ya stu'un te INEGI yu'un slok'es te sp'ojlel/smuk'ulel te antsetik-winiketik jich binti stukeliilsakojibal teme jaik te bats'il yajwal jtejk'lumetik k'ojem ta oxeb ya'bilal sok te k'axem, jich k'ojem ta 1,765,783 antsetik-winiketik.

Jai ni chajpal te syajtalul, te INPI la spas "stalel ta na'el yu'un te bats'il ants-winik yuun stukelil tsakajibal ta yip te ta jich binut'il mine (smuk'ul sjok'oyel) yu'un bajk'uel cha'wil ja'bil jabk' jun winik" jich bit'il ta tuch' te ta Tsoblum te Quintana Roo ay te 586,723 wil ants-winiketik ja' teme stukelil tsakajiba te batsil ants-winiketik; bit'il hay ta yajtelul ya yak' ta ilel te 33.23%. tea mine, te ta jo'winik, oxlajuneb xcha'winik te sna sba te swentainel te ta bats'il yajwal jtejk'lumetik naemik ta yantik jtejk'lumetik sok snajkanel ajwalil sleel tunel te ta tsoblum.

Jich binut'il, te tejk'lumetik te swinkilelum ja' teme bayel bats'il ants-winik jaik: Felipe Carrillo Puerto, José María Morelos sok Lázaro Cárdenas, spaj sok yantik tejk'lumetik, jich laj spaj ta 80% sok 92%, ta patil, te jtejk'lumetik yuun Bacalar, Tulum, Cozumel, Othón P. Blanco, Solidaridad, ja'ik swinkilelum ya yak' ta ilel te k'axem ta 30%; jich nix, te jtejk'lumetik ta Benito Juárez, Isla Mujeres sok Puerto Morelos ya stso-sbaik te xujt' yajtelul ta swinkilelum, jich bin ta xju' ta ilel te ta yutil sjoyol pasbil jun ta yantikxan.

Ste'el ts'ibayej junal jun. Bats'il ants-winik swinkilelum ta Quintana Roo yu'un yipajib te ta bajk'uel cha'wil ja'bil jtab jun winik

Jtejk'lumetik	Yajtalul te bats'il ants-winik swinkilelum
José María Morelos	92.1%
Felipe Carrillo Puerto	84.91%
Lázaro Cárdenas	84.85%
Bacalar	54.96%
Tulum	43.45%
Cozumel	34%
Othón P. Blanco	33.12%
Solidaridad	30.37%
Puerto Morelos	27.18%
Benito Juárez	24.38%
Isla Mujeres	20.91%

¹ Ta snajem, bajk'uel cha'mil ja'bil jtab jun winik

Sjajchi'bal: Xchajpojibal Spamal slum sk'inal Mejiko yu'un sk'oplalul sok sbak'ulael te ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik sok yan lumetik ya yich' yipajib ta: INEGI. Bajk'uel te swinkilelum sok Naetik cha'wil ja'bil jtab jun winik. ITER sok bats'il ants-winik ta naetik jich bin la syaloj te ya'tejibal xcholel te INPI. swinkilelum INPI. Stut chajpal te ta yak'el ta ilel a'tawanej).

Ja' te sbabial ta yak'el ta ilel te ja' Quintana Roo ja' jun yawil yu'un te name stalel skuxlejal maya, ta yo'tik ya sk'uxutayik te snaelbail/lekilal, stalel kuxlejal sok swinkilelumetik koeliletik ta yutilel ta jaik, jich binti la syom-sba, talem ta slekil stibelsba swinkilelum, jaik te wentainel ta yantikxan bats'il yajwal jtejk'lumetik te bejel k'ejelum jachemiktalel ta yantik bats'il tsoblum te ta yolil muk' lum tas, na'obilbail yu'un jich jun Tsobtejk'lum bayel ts'unbalile, bayel stalel skuxlejal sok bayel jachap k'opetik.

Ja ini ta sjoyobal sjamalal, jich binut'il chajpal yich'oj te ta sjunal spajmal lum k'inal mejiko yu'un bats'il yajwal jtejk'lumetik ta Mejiko te ja'bil cha'wil ja'bil jo'lajuneb, te bats'il yajwaljtejk'lumetik sok uts ya yak'-sba te ta tsoblum ja'ik:

Ste'el ts'ibayej junal oxeb. Bats'il yajwal jtejk'lumetik ta Quintana Roo.

Tejk'lum	Bats'il ants-winik swinkilelum
Maya	428,038
Tseltal	10,238
Tsotsil	8,687
Ch'ol	8,678
Tejk'lumetik mayesetik: Akateko, Chuj, Ixil, Jakalteko, Kaqchikel, K'iche, Mam, Q'anjob'al y Q'eqchi'	7,174

Sjajchi'bal: INPI. Sjunal spajmal lum k'inal mejiko yu'un bats'il yajwal jtejk'lumetik te mejiko te ja'bil chawil ja'bil jo'laujuneb.

Lajelto kalbel, yuun te chajpel ta sjok'oyel xcholojibal, jochol-ay, a'bibil-sna, stalel lekil kuxlejal staoj yawil sok te lek xch'unel te ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'in lum jich bit'il ta stojtesel te yo'tik te pasbil sjunalil, jai ni tejk'lumetik jaik ya xch'unik te jobjk'oyel.

Lek ay, ay pajal jich binut'il te yantikxan bats'il k'opetik, te jich bit'il ta chajpal te yak'ik te bajk'uel cha'wil ja'bil jatb jun winik, te spisil swinkilelum te xk'opojik jun bats'il k'op te oxeb ya'bilal sok bayel, jaik te 203,317 antsetik-winiketik, yak'ik sba ta ilil bit'il te 27.30% yu'un te swinkilelum sk'opik te bats'il k'op naemik te ta ch'inlumetik ta 100 000 te bayel k'axem antsetik winiketik, sok te 55.01% ta chi'nlumetik ta xujt' ta 2 500 antsetik winiketik. Te swinkilelum sk'opetik te jun bats'il k'op ya spuksba te jich bit'il yantikxan:

Ste'el ts'ibayej junal chaneb. Swinkilelum xk'opetik te jun bats'il k'op ta Quintana Roo yu'un yipajib te ta bajk'uel chawil ja'bil jtab jun winik

Tejk'lum	Yajtelul te swinkilelum k'opetik ta jun bats'il k'op
Felipe Carrillo Puerto	59.48%
José María Morelos	49.80%
Lázaro Cárdenas	37.47%
Tulum	25.42%
Bacalar	22.08%
Puerto Morelos	9.66%
Solidaridad	8.61%
Isla Mujeres	7.67%
Cozumel	7.66%
Benito Juárez	6.95%
Othón P. Blanco	5.51%

Sjajchi'bal: INEGI. Bajk'uel te swinkilelum sok Naetik cha'wil ja'bil jtab jun winik.

Yu'un te k'opetik ye ya xk'opojik te ta tsobtejk'lum, te spisil te swinkilelum te oxeb ya'bilalik sok bayel xan mach'a x.k'opoj ta bats'il k'op, te sk'op maya ja' te ay bayel yajtalul te mach'a xk'opoj ja' jun bats'il sk'op te ta tsoblum ta yak'ik ta ilel yajtalul ta 85.8%, sok te ta sujt' yajtalul ta Tseltal, Tsotsil, Ch'ol, Náhuatl, Zoque, Mam, Zapoteco, Q'anjib'al sok te Totonaco.

Ste'el ts'ibayej junal joeb. Bats'il k'opetik ta Quintana Roo yuun yipajib te ta bajk'uel chawil ja'bil jtab jun winik.

Bats'il k'op	Yajtalul te swinkilelum te oxeb ya'bilal sok k'axem bayel mach'a xk'opoj te bats'il k'op
Maya	85.8%
Tseltal	3.6%
Tsotsil	2.10%
Ch'ol	2.83%
Náhuatl	0.88%
Zoque	0.80%
Zapoteco	0.56%
Totonaco	0.26%

Mixe	0.26%
Mixtecas	0.14%
Otras lenguas	3.00%

Sjajchi'bal NEGI. Bajk'uel te swinkilelum sok Naetik cha'wil ja'bil jtab jun winik.

OXEB.- XCH'UNEL

Yu'un te muk'ul snaul, ja' tulan sk'oplal te sk'anel jbatik yu'el te ich'el ta muk' yu'un te bats'il antsetik winiketik, ja' yu'un bayel yipajib yu'un sbejentesel te spasilal te schajpel yu'un te yak'el te k'ax muk'ul kanantayel te yu'untik, yu'un xju' ta stijel sok slekil yalel te mach'a sk'opoj ta ja' ini te ta kuxlejal spas k'op ayej yu'un tsoblum, te xch'u'unel te ta skoplalul te slekil ta yak'elil te ta swinkilelum.

Te jamal lum k'inal, te yawil sjoyjlejal Xalapa yu'un chajpajibal sleel tunel yuun muk'ul a'tel tu'uneletik te ta stsobiltsobtejk'lum pajalik te ta yoxejbal sjoylejal chaoxat'-tsaobil sleel tunel ta jtsoblum, te jich binut'il te sujawal jun SX-JRC-13/2019 sok jaik p'ojlemik, snabil-sba te sk'an yu'un spas binut'il p'isi p'is te ay yu'unik te sbiluk/yipajib ya' ta nael/pasel te pajal a'tejal sok, jich binut'il, alwanej sok yochelinoj a'tel ta jtsowanej te ta bat'il ants-wirik swinkilelum, sok jich teme ta sp'oleselbel ta sp'isobil yajtalul xujtik te ta yas k'an yax och ta spasel bail bats'il ants-wirik te ta tsoblum ta Quintana Roo, te binti la syomsbaik yu'unik la sta sba ta muk'ul snaul yu'un ya spas te snopel snael te ja' nix jich pasbil binut'il spasel smelelil te ja' yu'un yak'elil te ta mach'a x-ochikbael sok tsakel ta jun te spasel bail ta yuun a'telil ta tsakel a'tel tunel komon ta chajpachajp sleel tunel, ja yuun te sp'oleselbel sme' a'telil yu'un ta skolta ta sutel, te ta sjajmal sleel tunel, te ma'ba pajal te alwanej yu'un te bats'il ants-wirik swinkilelum te ta tsoblum.

Ta patil bin-a, ja' smelelil ta ak'el ta ilel ta najil ta sja'chibal yu'un te a'teliletik yu'un te spasel slok'tael a'telil yu'un te spasel smelelil te antsetik winiketik, te spisil jtak'uwanej yu'un smuk'ul snaul, te lek' ch'unelbail IEQROO/CG/A-028-2020, ja' la slajin xchajpanel te yask'anel te ich'el bael jun sjok'oyel xcholojibal, jochol-ay, a'bibil-sna, stalel slekil kuxlejal ta lek sok te lek xch'unel, te tejk'lumetik sok bats'il ants-wiriketik ta ch'inlumetik, ja' yu'un ta yich'oj bintik nobbil, xchapojibal sok yach'il snojpojibal te stsakelil te sjok'oyel te ta xjachi'baletik, sk'anchajpanel, sk'oplalil sok yich'ojel yu'un te spasel smelelil te ta muk'ul snaul ta xju' ya yich' ta swenta yu'un te bats'il antsetik-wiriketik yu'un ta ochel bael sok yich' tsakel ta jun te sjapelbail te ta a'tel tu'unel sok te ta yawiltsohle tejk'lum, jich binut'il yu'un yantik tsob-sba sok te yu'un snojpil te ta jojk'oyel.

Te jich binut'il, ja' ini slajibal a'tel tuunel ts'akojsba yu'un snaj wolwanej yax yich' ta muk', ta yoralil, te smantar j-a'tel tuunel spamalil slum k'inal Mejiko sok ta spamal bajlumilal ta snojpil yu'un ta snaul pox ta slekil kuxlejal ja' bit'il s-yak'ik te bats'il ants-wirik swinkilelum ta jun stukelil bit'il ma'ba koltayot te ta tulan yach'il chamelil te talem sok xchanul SARS-COV2 (COVID 19). Jich bit'il, banti tea mine sok slamanel te binut'il-ay ayin jun stulanil sk'opmantalil sok snaul pox lekil k'ulejal yu'un smuk'utesel te sjok'oyel te bit'il ya yal te chajpachajp sleel tunel k'oel cha'wil ja'bil jtab jun winik- cha'wil ja'bil jun xch'awirik, jich bit'il, te ta slajinel te ja'nix, jach te chajpachaj sleel tunel ch'awil ja'bil jun xcha'winik-chawil ja'bil ch'eb

xcha'winik; jich bit'il, jai ni chajpanwanej ta tejk'lum te yich'oj ta swenta ja' te sjok'oyel tsakal/ja'nix ya xju' ta smuk'utesel ta jun ja'bilal yantikxan, te ta slajinel ta chajpachajp sleel tunel ch'awil ja'bil jun xcha'winik-chawil ja'bil ch'eb xcha'winik.

Ja' nix jich, te ta ch'unelbail sk'oplalil ta xat'alxat' sbabiyal, spisil jtak'uwanej slajinel sk'oplal jich bit'il yawil spasel yu'un lekil kuxlejal sok te stulanil ta xcholojibal sjunal te jok'oyel, ma' la' yik'bael, ta swenta yawilpasel ta jun, ja' te muk'ul snaul laj yikita ta yak' spasel ta smeelilil ja yu'unik te bats'il antsetik-winiketik sok te nail la yich' ak'el ta sjajchibal te chajpachajp sleel tunel tejk'lum te k'oel cha'wil ja'bil jtab jun winik- cha'wil ja'bil jun xch'awinik.

Ja' ini joylejal, ta lajuneb xcha'winik ta noviembre ta cha'wil ja'bil jatab jun winik, te muk'ul snaul, ta nopel ch'u'unel yu'un te sujawal jun snajilto te jabil, sk'aseso te ch'unelbail IEQROO/CG/A-047-2020, ta yojlil jich bit'il slajinchajpanel te spasoj binut'il te spasel smeelilil te ta yich' tsakel ta jun sok ta ochel bael yu'un yas ts'ijba-sba bats'il ants-winiketik te ta a'tel tu'unel sok te ta yawiltsoble tejk'lum. Jich binut'il te spisil jtak'uwanej bin yan a spase te chajpal ta snopjun te ta UIMQROO yu'un te yalel ta spasel smeelilil bats'il ants-winik sok ta syil bit'il te slok'esibal yu'un spasel smeelilil jaik jun sp'isbal te bit'il ya sna xchapanel yu'un ma' xu' ya yuts'in ta stojel ta ich'elil ta muk' ta jtsob yu'un te tejk'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'in lum nakalik te ta tsoblum. Jich ta nael te binut'il te spasel smeelilil, te stsobelsba yu'un te ich'el ta muk' te alwanej ta a'telil yuun tsael a'tel tuunel komon.

Jich binut'il tut pasel a'tel, te muk'ul snaul la sta ta nopel cheb te binti sjoy sba sok stalel te ta ya'tejibal xcholel ta tukinbil te ta ch'unelbail sk'oplalil te ta xat'al xat' nailto yu'un ya ju' ta ak'bil yu'un te spasel smeelilil ja yuunik te bats'il antsetik-winiketik yu'un ta ochel bael sok yich tsakel ta jun te sjapelbail te chajpanmantaliletik sok te a'tel tu'uneletik li-i' ta tsobtejk'lum, yuun junuknax-o'tanil yuun te yantikxan: jun) te yajtelul te bats'il ants-winik swinkilelum ta jujun tejk'lumetik sok cheb) te yajtelul antsetik-winiketik ta ochemik ta ts'ijbasba ta jun ta ochel bael ta a'tel sok te a'tel tu'unel yu'un smak'el te snaj ajwalil ta tejk'lum, snaj kananbijilil sok sna legiluria.

Te banti ta najilto, laj yich' tael ta nopel oxeb ta xchajp tsobolil jich binut'il te sna'ojj'bail te pajal ta jujun jetk'lum sok snakanel ajwalil sleel jtu'unel, te ju' yu'un te yantik-xan:

Ste'el ts'ibayej junal wakeb. Spasel a'telil smelil bats'il ants-winik yu'un ta oxhel bael ta sjapel-bail te ta tsael a'tel tu'uneletik, ta k'xem yu'un lek-ay ch'unel bail IEQROO/CG/A-47- cha'wil ja'bil ta jun winik.

X A T' A X A T'	JETK'LUMETIK	YAJTELUL TE SWINKELUL LUM BATS'IL ANTS-WINIK	YAJTALUL MACH'A X-OCHBAEL TA A'TEL JTU'UNEL	OCHEL BAEL TA A'TEL JTU'UNEL BATS'IL ANTS-WINIK	SPASEL MELELIL
JUN	Felipe Carrillo Puerto	91.64 %	WAXAKEB	OXEB	Ta jujun jun ja' ini jtek'lumetik, te pas k'op a'iyey sok te jyom ya xbajt ya xu' ya x-ochik-bail oxeb (oxeb) xchajibal bats'il ants-
	José María	90.56 %	WAXAKEB	OXEB	

	Morelos				winiketik ta jujun chapbil-jun, ya xu' ta jatlanel/puklanbil ta pajal, te ta yutil chapbil-jun sok xat'axat'.
	Lázaro Cárdenas	84.15 %	WAXAKEB	OXEB	Ta spisal te baluneb chajibal te mach'a x-ochbael te ta jtek'lumetik ja' ini xat'axat', ta ju cheb (cheb) xchajibal ya xu' ayik ta nail oxeb (oxeb) yawilal, te ta chapbil-jun ta cheb te ta oxeb jtk'lumetik te mach'a x-ochik ja' ini xat'axat', jich bit'il yalel, ajwalil sok ajwalil winik ta ajwalil ants ta tejk'lum, kanan bi'ilil wnuk sok kanan bi'ilil ants o snail lejidora, jich' bit'il te ya sk'an jun xu' ay sok antsetik
CHE B	Bacalar	67.33 %	WAXAKEB	CHEB	Ta jujun a ini jtejk'lumetik, te pas k'op ai'yej, sok ta tsoob xbaik ta jyomnax ya sk'anik ochel bail cheb xchajjibal bats'il ants-winiketik ta jujun chapbil jun, jich bit'il, jun, ya sk'an tey-a ochem antsetik. En cada uno de estos municipios, los partidos políticos, y/o coaliciones deberán postular 2 fórmulas indígenas en cada una de las planillas, de las cuales, al menos una, deberá estar integrada por mujeres
	Tulum	66.00%	WAXAKEB	CHEB	
OXE B	Isla Mujeres	46.87%	WAXAKEB	JUN	Te ta wakeb (wakeb) jtejk'lumetik ochem ta xa't'axat', te pas k'op ai'yej sok tsoob sbaik ta jyomnax ya sk'an ochel bael jun (jun) xchapojibal batsil ants-winik ta jujun ta chapbil jun. Ta spisal te wakeb (wakeb) xchapijibal te ya sk'an ochel bael li' te xa'taxat, jai ni ya sk'an spukelik te pajal, jich binut'il, ya sk'an ochel bael te oxeb (oxeb) xchajjibal yu'un antsetik.
	Othón P. Blanco	39.03%	BULUCHEB	JUN	
	Benito Juárez	38.67%	BULUCHEB	JUN	
	Puerto Morelos	38.67%	WAXAKEB	JUN	
	Cozumel	38.17%	WAXAKEB	JUN	
	Solidaridad	33.60%	BULUCHEB	JUN	

Ste'el ts'ibayej junal jukeb. Spasel smelevelil bats'il ants-winik yuu te ochik bael ta sjapelbail te ta tsael a'tel tu'unel yu'un chajpanmantaliletik, te k'axem jich binut'il ch'unelbail IEQROO/CG/A-47-cha'wil ja'bil jtab jun winik.

XA'TAXAT SEGMENTO	JNAJKANE AJWALII SLEEL JTU'UNEL DISTRITO	YAJTELUL TE SWINKILELUM BATS'IL ANTS-WINIK PORCENTAJE	SPASEL SMELELIL ACCIÓN AFIRMATIVA
-------------------	--	---	-----------------------------------

	ELECTORAL	DE POBLACIÓN INDÍGENA	
Jun	Lajcheb	91.46%	Te chikan banti te ta snajkanel ajwalil sleel tu'unel te swentainel te xa'taxat' jun (jun) te pas k'op ai'yej sok syom sbaik ya sk'an ya x-och bael a'tel cheb (cheb) xchajibal te bats'il antsetik-winiketik, te jich binut'il ta jun ya sk'an ayik ta ochel antsetik.
	Oxlajuneb	75.24%	
	Jun	51.84%	
Cheb	Baluneb	40.09%	Te pas k'op a'yejetik sok jyom sbaik ya sk'an ochel bael jun xchajibal te bat'sil ants-winiketik te chikan banti ta ini jnajkanel-ajwalil sleel jtu'unel te ochemik ta ini xa'taxat.
	Cheb	38.67%	
	Oxeb	38.67%	
	Chaneb	38.67%	
	Jo'eb	38.67%	
	Wakeb	38.67%	
	Jukeb	38.67%	
	Waxakeb	38.67%	
	Bulucheb	38.17%	
	Lajuneb	33.60%	
	Chanlajuneb	30.03%	
Jo'lajuneb	30.03%		

Jich bit'il, ja'chem te ta stojobtesibal yu'un te a'teliletik ta spisil ora ta patil yu'un te tulan yach'il chamel yu'un COVID-19 sok te slajinel te chajpachajp sleel jtu'unel ta tejk'lum cha'wil ja'bil jun-xcha'winik-chawil ja'bil cheb xcha'winik, ya'yajibal bit'il ta ch'unelbail IEQROO/CG/A-028/cha'wil ja'bil jtab jun winik ya laj sta ta nopel, ya sk'an ta chu'unel yu'un ta xju' ta pasel te bayel jalbil sjok'oyel, te jich ja' ini spisil jtak'uwanej lek laj yil te talem ta ich'el bael, spisil jun ja'bil ta k'axel bael, te sjok'oyel xcholojibal, jochol ay, a'bibil-sna, stalel slekil kuxlejal sok te lek xch'unel, te tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlumetik, ja' yu'un ta yich'oj bintik nopbil, xchapojobal sok yach'il snojpojibal te stsakelil te sjok'oyel te ta xjachi'bal, sk'anchajpanel, sk'oplalil sok yich'ojel yu'un te spasel smeelil ik'bilik sok pasbil yu'un te muk'ul snaul yu'un te mach'a sk'an ta ochel bael sok tsakel ta jun sjapelbail te bat'sil antsetik-winiketik te ta a'tel tu'unel sok te ta yawil tsoblej tejk'lum ta chajpachajp sleel jtu'unel.

CHANEB.- TE TA TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM.

Yu'un te yip chajpel te yo'tik sjunalil ya yich' aiyel ta bats'il yajwal jtejk'lumetik jaik mine bats'il yajwal jtejk'lumetik ta ay-a te k'alal te jul te jyanlum kaxlanetik españoletik, sok te jaik te jil ta swentaik te lekil kuxlejaletik ta namey k'inal te la sjachik te sjoylejal spamal sk'inal Mejiko, te la skanantay ta spisil o xut'nax te janix snaul smuk'ul snaul te ya xnaotik yu'un sok ya spasiik ta yantik yilel; te nainemik ta bajlumilal namey meil-tatil; te jachem tal ta bats'il yajwalum te namey ayinemik; te janix ya sk'utaik jun bats'il sk'opik sok yak'sba ilel stalel kuxlejalil te staoj sba-sok te ch'unel sk'op Kajwaltik, yilijbi ta yutil te yomlej, bats'il k'uul-pak'il, stalel kuxlejalil, yantik-xan.

Jih bit'il jalbil ta nail, ya yich' aiyel ta bats'il winik ants-winik ta ch'inlum jaik tsobotsob te ayik ta bats'il ants'winik te sna'-sbaik ta bats'il jtek'lum ants-winik ta ch'inlum, ta jichnix teme xnainik te jochol sjamalal sjo'yol o mauk, ta yutil te tsaoblum ta Quintana Roo, te mach'atik ya yalsbaik te jaik ants-winik ta sjok'oyel.

JOEB.- TE ICH'EL TA MUK'UL SJOK'OYEL XCHOLOJIBAL, JOCHOL AY SOK A'BIBIL-SNA, STALEL SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL, TE TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIKETIK

Te ich'el ta muk' yu'un tejk'lumetik sok bat'sil ants-winiketik ta ch'in lum jaik ich'el ta muk' ta tsoblej te ya snaojibail te ayik ta jun tsobtejk'lum te maba pajal sok te na'bibil sba ich'el ta muk'ul te ja'nax-yu'un, te ja' te ich'el ta muk' te jamal ta nopel sok tukelil, te na'bibil sna ta sbabayal tsob mantal cheb te ta muk'ul mantalil muk'ul tsoblum.

Te-a mine, te bayel sk'anel, li' ta ini chajpanwanej sleel jtu'unel te ya spas te jok'oyel te stael, te mach'atik ochemik ta stek'lum sok bats'il ants-winik ta ch'inlum te nainemik ta sjoylejal k'inal quintanaroetik, yu'un te skanantay te ich'el ta muk'ul yu'un te sjok'oyel. Jich binut'il ta ya yal te tsak'ojibal mantalil 37/2015 lok'estal te ta amak'il stoyolil ya'tel ta cha'pajibal sleel jtu'unel ta smuk'ul tsobil-tsobtejk'lum, te ya yak' ta nael jich' bit'il:

SJOK'OYEL CHOLOJIBAL TA BAST'IL ANTS-WNIK TA CH'INLUM. YA SK'AN PASEL SOK TA CHAPANWANEJ JKANAN SLEEL JTU'UNEL TE CHIKAN BIN MANTAL YU'UN MUK'UL A'TEL J-TUUNEL, TE K'ALAL YA YAK'IK-LOK'EL SPASEL SNAEL TE BANTI YUT'SIN TE YICH'ELIK TA MUK'.

Te it'il ya yich' nae te ta sbabayal tsobmantal jun sok cheb jwok' B, yu'un te muk'ul mantaril te ta tsobtejk'lum tsobolum spamal Mejiko, te pajal ay sok yajtalul wakeb te chapbilk'op balune'b sbalunwinik te ta yomlejetik spamal bajlumilal yu'un a'telil bats'il yajwal jtek'lumetik sok jyanmuk'ulumetik te swentainoj-sba, ya yal tsobiltsojtek'lu, tsobtejk'lum jtsoblumil sok tejk'lumetik, yu'un stijel te spajelil te pajalk'ambil te bats'il ants-winiketik sok slajinel spasil chikan bitnik uts'inelil, slajin chapanel te tsobwanej te bayel sk'oplal yu'un jich lek chapil te ta tu'ntesel yu'un te ich'elil ta muk' yu'un bats'il ants-winiketik yu'un te smuk'ubtesel ta syomol yu'un te tejk'lumetik sok ch'inlumetik, jich bit'il ya sk'anik ak'el ta spasel slok'tayel a'telil sok ilbil ta junax sok jaik. Jich binut'il ini, te chajpanwanejetik jkanan sleel jtu'unel te bin yaloj talel te muk'ul j-a'tel jtu'unel, yichoj ya'telul tu'un te sjok'oyel te ch'inlum te ya sk'an, jich binut'il sk'oplal stulanil-yip te ya yalbe ta smeelil te bintik na'bil, sok te sk'asesojibal te ta smuk'ul snaul te jalwanej, jujun welta te ya yak'ik' lok'el te jun sp'isojib snabeyel sk'oplal yu'un ya yuts'in ta tojnax/oranax, yu'un te spasil te bintik tu'ntesel yalel smeel te bitni ora xlaj yip te ich'el ta muk' yu'un te ants-winiketik sok smuk'ubtesel te tsobol tejk'lumetik sok ch'inlumetik; manchuknix te binti nopbil te chajpel ya yak'lok'el te junax-ay sok te chajpanwanej jkanan, ja' swentail yu'un te jun sjok'oyel yu'un slajinchajpanel te ya sk'anik yu'un te bats'il yajwal jtek'lumetik jaiknix ya x-uts'inotik.

WAKEB.- SJACHIBAL TE SJOK'OYEL TE JAMAL, CHOLOJIBAL TE A'BIBIL SNA/JALBIL.

Te xjachi'balilyu'un te sjok'oyel te jamal, xcholojibal sok te a'bibil sna ja' ini yantikxan:

Jun. Xcholojibal: Te sjok'oyel ya sk'an te pasel snajilal te spas chikan binti-a yilel skanatayel te jich yilel xju' yu'un yuts'inel te jtek'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'inlumetik, otsesel chikanbin ska'nel, mach'a yak' o snopel te pajalsok te binut'il p'isbital te ya tsak, yalbeyel ta smeलेलil stojil te subjil te latsbil te chapachajp;

Cheb. Jochol: te banti k'axental te sjok'oyel xu' ya yalik ta stukul jochol, te mayuk jun te banti ya xmak, subjil/tenbil, xiwtesel o majanbil ta spasel;

Oxeb. Te yichojtal te sjok'oyel ya xu' ya yich'ik spasil te a'bibil sna swenta te bajlumilal te spi'sibal o spasel, te binut'il yorail, te bayel sk'oplal sok yipalil, yu'un ya xu' ya sk'an stojol-yaiy te xtaot sok sta-el ta nopel sjachel. Te yalobjibal sk'oplal ya xu' yich'bel te jalbil ta nail, stael sok yich'beyoj ya'telul te sp'isel sok spasel; te sbelal yu'un ya yich'bal ta oranax; te binut'il x-laj sk'ak'alel; yawililal te banti ya x-uts'inot; te bayel sk'oplal skananta yaxalk'inal, sme' tak'in, tsaobol sok stalel kuxlejalil; te banti xu' ya kuxujik te yantik likem ta sme' muk'ul a'telil, te yantikxan te bayel sk'oplal. Te akbiltanel k'op ya yich' ak'el ta ilel te sk'opojel te mayuk swokolil sok k'asesbil ta yantik bts'il k'opetik te banti ayik;

Chaneb. Lek xch'unel: ya yak' ta ochel te spasil xat'axat' ya sk'an stijik jachel sok smeलेलil sok mayuk slotil, spasel jun chapachajp ta lekil k'op smeलेli, te k'axem ta sk'anel jbatik ta pajalnax sok slekil o'tanil, sok

Joeb. Stalel lekil kuxlejalil: te sjok'oyel ya sk'an pasel ta jun sk'oplal sok sbeibal te yich'oj ta swenta te ta stalel kuxlejal, k'opetik sok binut'il te yomlej te ta jtek'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'inlumetik. Ya xu' ya yal ta toj te jalbil tejk'lumetik te bayel jochol yu'un sta ta nopel jich binut'il te ta yilobjil yu'untayoj te muk'ul a'tel tu'unel ta snaul te na'bil.

Te syomojsba ta nailto, ya xu' ta ik'el k'uxutayel te yantikxan ja'chibal:

Wakeb. Tsobch'inlum: ay yu'un ta spasel te smeलेलil te chapachajp sok te slok'esel te ta sjok'oyel sna'ne sba sok sk'anelsbaik te binut'il ay te balumil te namey ta komun ta tejk'lumetik sok bats'il ants-winik ta ch'inlum, te banti ya skanantay ta jyom ta muk'ul snaul tsobol, sme' tak'in stalelkuxlejalil, tsobwanej sok sk'op mantalil te ya tsobik syomel sok yipajib te skuxlejal ta tsob ch'inlum, jich bit'il tsobtejk'lum stalel lekil kuxlejalil te maba pajal;

Jukeb. Yochel ta spasel: Ja' yochel te chajpanwanej yochelinoj a'telil yich' ta swenta te slok'esel te sjok'oyel, ta mayuk sk'oplal te sp'isobjibal ya sk'an pajal-a, lek o smakel, yich'el ta wenta te bayel iche'l ta muk'ul te mach'a sk'anoj stukul yu'untay;

Waxakeb. Yochel ta yik'el te stael snopel ta lek: te mach'a ay ya'tel yu'un ta chapanwanej ya sk'an ya yik' snopelil ta lek sok yipajib te ya yalik ta stojil te ayinemik sok spasil smukubtesel bael yu'un te bats'il ants-winiketik ya ch'inlumetik, te ya yalik t semelelil te yich'elik ta muk' ta bayel skoplal;

Baluneb. Pajal te ich'el ta muk': te ta chapachajp ta sjok'oyel ya sk'an ya spasik te ya'yojibal yu'un te yochelinej a'tel te antsetik sok winiketik ya yich' pasel ta swenta ya'yojibal ta pajalnax, yu'un jich lek ya ya'be sna ta lek te binti spasel te slekil smelel te ta ich'el ta muk'ul;

Lajuneb. Slekil spasel yuts'ilal spasil ja'chajp kuxlejal: ya xu' ta ich'el ta muk' te yantik nopoji'bal tabil ta ilel, snael sok mach'a sk'an yu'untay stukel te chikan tajbil ta ilel te ta chapachajp ta sjok'oyel, yu'un jich ya yich pasel te bayel sk'oplal te ya xu' ya spasik ja' ini sme' a'telil o mantalil te banti ya yalbe sk'oplal stalel slekil kuxlejal sok sk'an stukelin ta bayel ta chajpte ya xk'atp'uj ta spukel sok slekilal yu'un ta spasil te mach'atik-ay;

Bulucheb. Jochol ay ta yalel: ja' sjachibal te tulan sk'oplal te ma'yuk slotil te jich bit'il, te tejk'lumentik sok bats'il ants-winik ta ch'inlum, spasik te yich'elik ta muk' ta yalel ta jamal te bit'il ta tsabwanej sok te smuk'ubtesel sme'tak'in, tsobol sok stalel lekil kuxlejal;

Lachayeb. Yochilinel a'tel: skanantay te ich'el ta muk' yu'un te tejk'lumentik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlum te ya sk'an ochel a'tel spas k'op aiyej te ta snopel yach'il k'op ta spasil te ya'yejul te swenainej, slamanelil te yu'uniknix bit'il ya syomsbaik, jich bit'il te muk'ul snaul yu'unik te banti ya yak'sabik ta nael sok te binti ya staik ta nopel;

Oxlajuneb. Sjamsitil/ k'ax sitik ta pajal: ya xu' ta aiyel binut'il te subjil te ta spasel ta komon jamalal sok ochel te banti jalbil sk'oplal ta chapachajp te sjok'oyel sok te slok'esel;

Chanlajuneb. Sjachibal tsobsba: te slok'esel te jok'oyel ya sk'an spasel te sit a'telil ta yipal te yu'unik jetk'lumentik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlumetik yu'un ya yak' sba ta sit bintik bayel sk'oplal ta k'anel yu'un te jyom-ay/komun;

Jo'lajuneb. Ta pajalnax: ya sk'an ja' ya yich' te pajalnax ta spasilik te mach'a chemiksok te ta bats'il yajwal jetk'lumentik sok bats'il ants-winik ta ch'inlum, te mayuk slabaney yuts'inel sok ochik ta pasel te mayuk uts'inel te maba pajal-ay;

Waklajuneb. Sjachibal slamalil k'inal: ya sk'an ya yich' ta muk' te p'isbil yu'untayel sok slekilik, yu'un jich ya spasik spasil te binti ay te slekil chapel sok snopel ta komon te bayel sk'oplal yu'un jich makel te yach'il uts'inel o te a'batinel te chikan bin yilel te maba lek chapbil tsobol ta yutil te ch'inlum, sok,

Juklajuneb. Sjachibal yantik tael ta nopel te ya skoltay te yane: ya sk'an ya yak'sba ta skoltayel ta spasil te ich'el ta muk'ulil yu'un te swinkilelum yu'un ya xchol te lamal k'inal te jaik nax te mayuk sbiilik ni jtul te mayk ta ut'sinel te yane.

JUKEB. SMELTSANEL TE OCHEM TA SPASEL TE CHAPACHAJP TE SJOK'OYEL XCHOLOBIL, JOCHOL, AK'BIBIL SNA SK'OPLAL, STALEL LEKIL KUXLEJAL SMELELIL SOK LEK XCH'UNEL YU'UN TE JTEK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIK TA CH'INLUM.

Jukeb. jun. Te mach'atik yochelinoj a'tel yu'un te sjok'oyel.

Yu'n te chapachajp yu'un te sjok'oyel bats'il ants-winik te suj jai yo'tik ini stojobtesojibal te ya yich' otsesel/pasel yilel ta yantikxan pasbilok'ombail:

a. Stakojtal te jok'oyel:

Jtek'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlumetik te banti ay yu'unik te snaul te stael ta nopel o yu'un sk'asesojibal te chapanwanej yu'unik sok muk'ul snaul yu'un ta banti x-ak'otik ta nael, te jich binut'il te lek yu'un xchajpil chapijibal, ta banti yaloj sbabayal tsobmantal jukeb cha'winikte ta mantalil yu'un sjok'oyel sok, te ta tsoblum ta Quintana Roo; spasebel ta spisil ora te mach'a ya xk'opoj slekil sok te jalbil ta pajalnax yu'unte antsetik te ta jok'oyel.

Te chapanwanej bats'il ants-winiketik, st'un stalel lekil kuxlejal o komun ya sk'an sjelawtes/k'asel te ya sk'an lek-ay te mach'a chajpaje te lek ya yaiy sok te xchajpil chapojibaletik.

b. Chapanwanej te xch'un spasel:

Te Muk'ul snaul sleel jtuunel ta Quintana Roo, jich bit'il te snaul te xch'un spasel te ya yich'bal te yomlej te ta jok'oyel slekil sok te likil xch'unel ta jtek'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlum, xcholojibal sjunal te spasel smelelil yu'un te mach'a x-ochbal sok sts'ibasba yu'un a'tel tu'unel swenta xcholel j-tu'unel te ta Estado de Quintana Roo.

c. Sta'kojsba snael spasel

Te INMAYA, ay ta swenta ta stael te binti ya yich' k'anel te ta sjok'oyel te jetk'lum Maya sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlimetik, te swenta chajpanwanetik slekil kuxlejal, jujun wel ta smuk'ul smantal ajwalil, jpsmantaril, muk'ul a'tel tu'unel sok te muk'ul a'tel tu'unel ch'inlumetik, ya stijik xcha'meltsanel sk'opmantalil sok spasel snantayel, te banti ya yal te ta xat'alxat' wakeb, te ta sbabayal tsobmantal balunlajuneb woxwinik-B sok balunlajuneb yoxwinik-C, te ta mantalil yu'un ich'el ta muk'ul, Stalel lekil kuxlejal sok yomlej bats'il ants-winik ta Estado de Quintana Roo.

Ja ini sjolejal lum, te banti ya yal te sbabayal tsobmantal lajchayeb xha'winik te ta sbabayal tsobmantal yu'un te jok'oyel, te INMAYA ya yich' jalel te pasbil slok'ol ya'tel spasojbil yu'un ya pasot te chapachajp ta jok'oyel, janix jich ya skoltay ta yak'el ta nael sk'opmantalil. Yajtalul sok ja' sna'be sk'oplal yu'un te jtek'lumetik sok bats'il yajwal jtek'lumetik te mach'atik ya sk'anik.

Janix jich, teme mach'a maba snabe sk'oplal o te mach'a xjok'obot yu'un pajal xcholel yu'un te chajpanwanej bats'il ants-winiketik st'un stalel lekil kuxlejal ta komun tsoblum, ya xu' ya yilbael te chapachajp ta sp'isel sok xchajpan te tsaktamba k'op, yich' ta muk' ta spisil ora te jachemtael te binut'il

ya xk'axbal ta chapojibal sok te syomojsba te ch'in jtek'lum o ch'inlum te binti ay. Maba xu' ta sujel smelelil te binti ya yich' jalel ta mayuk te ta chapojibal.

d. *Tsakal junax skanantayel mach'a yilbal*

Te muk'ul snaul te bats'il yajwal jletk'lumetik ya ya spasbal binut'il tsakel skantay yilel, jich bit'il yu'un ta banti ya yal xat'axat' chaneb xch'awinik, ta sbabayal mantal cheneb te ta mantalil ta INPI, jich bit'il muk'ul snaul te mach'a ya yilbal sok skoltay te yajejul pajalyu'un te batsil yajwal jtek'lumetik, ta smuk'ul snaul tsoblum, jich binut'il te tsoblum, jtek'lumetik sok te yomlejetik te ta xat'axat' tsob sok stukel ay te k'anbil. Binut'i, ja' ini smuk'ul snaul ya xjil bit'il junax tsak te ya yilbael, ja' ini pasbil biluk chapbil banti te chajpanwanej ch'unel o te pasbil niluk chapbil te ta sjok'oyel te mach'a maba snabeyoj stojol te yu'un te xhajpanul, sbeibal sbelal sok ya'telul spasojibal.

e. *Junax tsakoj smelelil slekubel.*

Te abatinel te iche'ka ta muk'ul ta tsaoblum ta Quintana Roo, t aja snaul xchapanel te yich'oj ya'telul yu'un ta yilel te bani te tejk'lumetik sok bats'il ants-winetik ta ch'inlumetik, ya spasik nojel sp'ejel biluketik te yich'el ta muk' yu'un te sjok'oyel sok te yaloj ta slekil yo'tan, te nailto sok a'bibil sna; ya yak' ta spisil te x'ak'ot ta nael sok mach'a yilbael ja' yu'un ini ich'el ta muk'ul te bayel sk'oplal sok skoltayel xchapanel te bikti k'oem ta pasel sok skomel yu'un maba xu'-a pasbel te ya xlok' ta yorail te chapachajp.

f. *A'batinel te ya yilbael sok sleel spajel.*

Ja'ini a'batinel ja' muk'ul snaul te komunal te pasbil k'oem-ayu'un ya yil te binti chapbil te tajbil te ta chapachajpte sjok'oyel te tulan ta pasel ch'unel ta swenta tsobol winik, lek sok yorail. Ay yochojibal ta spisil ora te ak'biltanael, te chikan ta aiyel lek k'opojel maba chujkul ta ochel sok slekil kuxlejalil sok ja' ak'bibil sbijilteselte ta tsoblej te banti k'alal ya xlaj te xat'axat' sjok'oyel sok ya sk'an ak' bibil sna yu'un te banti yich'oj yip sok te yantikxan te mach'a ochemik ta chapachajp pasel te sjok'oyel, te mach'atik ochemsok ja' ini sok te yajtalul te mach'a ochem ja jalbil ta smelelil te snopel spisilik, ya sk'an jun ay ochemik ta spisilik.

g. *Tsob snael pasel te jaiknix te ayik muk'ul snaul.*

Xk'ot/leme-ay ochemsok yu'un muk'ul snaul tsael te binti ya yich' k'anel te pajalsok yu'un te sjok'obilix o lek jich bit'il banti ja'chemtalel ya snabe sk'oplal snopoje yu'un xcholojibal sjunal.

Jich binut'il, muk'ul snaul sok tsaul komon tsobojibal yu'un ya yak'tanael, te maba ya smak, te mach'am x-och te la tsob sna mach'a sna pasel te jaiknix yu'unik te yantikxan:

- Muk'ul Snaul spamal slum sk'in al Mejiko sleel jtu'unel.
- Muk'ul Snaul Spamal slum SK'in al Mejiko yu'un bats'il k'opetik o jalwanej yu'un ta tsoblum.
- Yawil olil tsobawanej yu'un kanana ta Quintana Roo.

h. *Jil nopjun sna pasel yilele bael.*

Ja' ini muk'ul snaul ya yak' yilele bael, mantal, sk'oplalul sok snopelul lekil spasel yu'un te chapachajp yu'un sjok'oyel. Ja' nix jich, ya xu' skanantayel te ta chapojibal, ts'ibayel sok yochel te ta slok'esel bael yu'un te sjok'oyel ya xu' ya x-och ta ants-winetik te snabeik stojol te ta tejk'lum sok bats'il ants-winetik ta ch'inlum, jochol ants-winik te muk'ul snaul toyol p'ijilal sok xcholel st'unel, te mach'a x-och ja ich'bil ta muk'.

Ya yak' ta nael ja' ini tsa'kel ya x-och te mach'a na'bilikix sbaik te t asna wolwanej, te mach'a ya syombael te j-ilnopjun, sok ta oxeb o joeb te mach'a snabe sk'oplalul.

Sna wolwanej, ya spas jun banti ya ts'iba te sbiil te ants-winetik te ay snaojbil yu'un te ta jek'lumetik sok bats'il ants-winike ta ch'inlumetik, jochol ants-winik, te muk'ul snaul toyol sp'ijilal sok te xcholel st'unel, mach'a sk'an jok'obeyel sk'anel, te sutinel te slajinel spisil sjunalil, jich bit'il jun ts'ijbabil jun yu'un te yak' ta nael te syalel.

Te sbabiyal ja yu'un jich bit'il, te sna wolwanej ya spas jun ts'ijbabil tsoblej ta oxeb sok ta joeb ta tujlik yu'un stsobtesba ta yu'un j-il nopjun sok ya yak' ta nael te ta abatinel, yu'un ta lajinel ya syik'bael ta muk'ul snaul te jalbilix j-il nopjun.

Te j-il nopjun ya yi'bael ta nael te yantikxan a'telil, te ta sbeibal yu'un te xchiknatesel te ta chapbil te a'telil.

- Snabeyelsba, snopelsok yak'el snopojibal te ta p'isbil te na'bl yu'un ya yich' pasel.
- Snabyelsba te xchapbil te a'telil yu'un te yalelel te jok'oyel te binti ju'em-yu'un
- Yayak' yak'el yalele, sjokinel sok yalbe lek sk'oplal yu'un te muk'ubtesel te ta sjok'oyel, yu'unax te spasojibal ya'tejibal xcholel yach'il snopojbil yu'un te yalele te ta a'telil
- Ya sk'an nael te ts'ibabil yalel, jih binut'il te ya'tejibalul yalele te ya xpukot te ta sbeibal sjok'oyel.
- Ya sk'an teayat-a te ta yantik yilele xat'axat' te yu'un te jok'oyel, te amen sk'oplal ta skoltayel chapanel te ta spasel sok snopel te binti nopbil, jalbil, te ma snik sba sok te binti ilbil, jich bit'il, ya yal lok'el ta muk'ul tsoblej tsakal/smakoj.
- Spasel ts'ibayel te binti la spasbael slajibal te a'teleliletik.

i. Ks'sesel k'op sok k'asesel ts'ibayek'op.

Te lek ya yayi yu'un te sbabayal tsobmantal waxakeb yoxwinik te ta muk'ul mantalil te sjok'oyel, te ants-winetik k'sesej k'op sok k'asesej ts'ibabil k'op ya sk'an ay sjunal yu'unik te snopojbil te a'tel te jun muk'ul snaul te mayel yip snaojibal yu'un, sok ya sk'an ya sna sjolalul yu'un te k'opetik sok stalelkuxlejal te banti jachemtal te jok'oyel; te maba ayuk yu'un jai ni, ya xu'yuu' sk'sesel k'op sok sk'asesel ts'ibayel k'op.

Bayel sk'oplal ya yak' ta ilel te jaik sk'asesik k'op te ants-winetik te ya spasik te yak'elbael jich binut'il ya x-k'opoj ta jun k'opetik ta yantik, ta yo'tik o snopolil, sok chikan banti to'lil bael, te ayunik stalele kuxlejal sok k'asesej ko'opetik antsetik te ya snopik te binti sk'oplal te ta jun ts'ibabil k'op, yu'un ya yich' jalel jun ts'ibabil k'op sok yalajibal te pajal-ay sok te yan k'opetik

j. Ants- winiketik te yilik.

Jaik te ants-winiketik sok smuk'ul snaul jich binut'il, yu'un te stael yu'un te y-a'telik ya sk'anojik te sjokina ta chajpachajp te sjok'oyel. Te smuk'ul snaul, te skoltayel sok te INMAYA, jich bit'il te stsakojsba te sna'elpasel, yaxk'axik ta ilawil winiketik sok ilawil antsetik sok sjokinik te chajpachajp te jojk'oyel, ta yil te ak'elil te smuk'utesel yu'un te yantikxan xat'axat te ini, jich bit'il yu'un te xju' ta ayik/ochel ta xat'axat ya stsaksba sok, ya sk'an te yaksba/yotsba ta ojilil yu'un te snop sok o'tanil te chukul te sjojk'oyel; jich nix, te lajinix te chajpachajp jojk'oyelul, ya ju' ta ak'el jun ts'ibayel te yu'un yantik yu'un te xchapel te sjak' pajal.

Yun te xchapel, te muk'ul snaul te ya yak' lok'el te yalel banti smakoj ya yal bintik ya sk'an sok te binut'il pasbil te ya xu' spasel yu'un ya yich' te sjelawtesel/ sk'asesel, jich' bit'il binut'il ya xtukin sok subjilik

jukeb.cheb. Spasojibale A'telil

Te chapbil y'un a'telil ya yich' pasel ta muk'ul snaul walwanej, te tsobowan sok te tsakojsba ta pasel, te tsakojsba koltayel sok te tsakojsba slekubtese, te chapbil a'telil ya sk'an k'axem talel, te jun ch'unel bail ta ja'nix, ta snail muk'ul snaul yu'un te abatinel sok patil te ta spisil tak'wanej. Ja ini pasbil sjunalil ay yu'un te sbeibal jaynax yu'un yomlejetik yu'un te jok'oyel jich bit'il te spasel te yich bael ta lek te binut'il ay ta jun o'tanil chiknajtesel te ta ts'ibabil jun sok ya ya'iy, ta smelelil yalel, te ma'ba makbil, te yantikxan wok'owok':

WAXAKEB. TE SBEIBAL TE JOK'OYEL CHOLOJBIL JAMAL, A'BIBIL-SNA, STALEL SLEKIL KUXLEJAL SOK TE LEK XCH'UNEL TE TEJK'LUMETIK SOK BATS'IL ANTS-WINIKETIK TA CH'INLUMETIK

Waxakeb. Jun. Stael yu'un te jok'oyel.

Yich'el ta binti nopbil, xchapel sok yach'il snopil te ta tsakal ta sjok'oye, swenta te sjachibal, sk'an chapanel, sk'oplal sok te banti ya yich' cholel te binti pasbil smelelil ta xcholojibal sjunal mach'a xk'opoj sok alwanej tsobowanej- sleel tu'unel te k'ayem sok pasbil yu'un te muk'ul snaul yu'un te ochel bael ta a'tel sok stsakel ta jun yu'un te sts'ibasba yu'un te bats'il ants-winiketik te mach'a swentainoj te tsael a'tel jtuunel komon te ta chapachajp sleel jtuunel.

Waxakeb. Cheb. Sleel sme' ts'ibayel k'op ta sjok'oyel.

Jich bit'il cholojibal sjunal yu'un te jok'oyel, te p'isbil kanantayel sok xchajpaljun sbiiltesel yak'el ta nael stojol spasel smelelil te yik'el te pasbil yu'un te muk'ul snaul mach'a x-ochbael sok tsakel ta japel bail bats'il ants-winiketik te mach'a ay ta swenta te tsael a'tel tuunel ta chapachajp sleel tuunel te jachem, te jalbil tal , te maba makbil, te yantikxan xat'a xat' sk'oplalul:

Jun. Alwanej te tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlum a'tel tu'unel sok los chapojibal mantalil a tejk'lum.

Cheb. Sjachibal ta pajal-ay yu'un smeel yalel te ich'el ta muk'ul tsobwanej-sleel tu'unel yu'un te bats'il antsetik ta Quintana Roo.

Oxebal. Sjapel bail bats'il ants-winik stukelnax.

Chanebal Te ja'nix ts'ibayejsba te k'axelm bats'il ants-winik.

Jo'eb. Sp'isel sok spasel te ts'akal yu'un ya ya'beik te mach'a xk'opoj tsobwanej yu'un tejk'lumetik sok bats'il ants-winiketik ta ch'inlum ta Quintana Roo.

Waxakeb .Oxeb. Xat'a xat' yu'un sjok'oyel.

Waxakeb. Oxeb. Jun. Spasel sok ch'unel bail cholojibal.

Ja' ini xat'axat', ya yik'k' te ch'unelbailse spasojibal te sbeibal te pajal yu'un te smeelil te chapachajp te jok'oyel, yu'un chapel ya yich' bal ta ilel sok te janix ya sts'ibasba te yo'tik skachel spasel a'telil te banti yichoj yip te sjok'oyel, te mach'atik a ay yu'un ta spisil ora te xju spasel te ya sk'an xcha'pasel sok slekil, te chajpanwanej sk'an spasel, te tsakojsba sna spasel, skanantayel sok smeelil.

Jich binut'il ini, sjachel spasel a'telil ay yu'un te tsakojsbasok, te stojbtesojobal sok sbeibal te binti ya xmukub yu'un te chapachajp yu'un te jok'oyel, sok, ta swentail te mantalil cheb xcha'winik te ta muk'ul mantalil ta sjok'oyel, ya sk'an tael ta nopel yalel ta binut'il-ay ta yalel sok k'asesbil k'op ta bats'il k'opetik te ayik ta stukel sok yalel sk'oplalul te ta k'asesel yolilal k'op/lok'ombail.

Waxakeb. Oxeb. Cheb. Yalel chajpachajp te sjojk'oyel.

Yich'el yipajib te pasbil te ta chapbil te a'tel, te ch'unelbail talemta yu'un te spasel xcholobil sok te yaiyel ta sk'oplalul te syak'el, te snaul wolwanej ya yich' bael te spasel te yalel te chapachajp te sjok'oyel², te ya sjokin sbaiksok te tsakojsba snail spasel, stsakojsba kanantayel sok tsaksba chapanbil, te banti k'axem ta sjachibal smuk'ul naul yu'un a'batinel sok ta tut ts'in yu'un te spisil tak'uwanej, te ja'nix ay yu'un, te ta yalel, te maba mak'bil, te yantikxan:

- Yipajib xchapal jun.
- Binti yuu'n te jok'oyel.
- Te mach'atik-a ta tsobel.
- Te yipaji'bal, banti ya yal ta lek:
  - Yajtalul, yawilal sok yorail yu'un te yalel te sjok'oyel, k'axak'ax, yak'eltanael, yak'lok'el sok sjok'oyel.
  - Sjalalil yu'un ta spasel te ta k'axak'ax yak'el bael.
  - Yilubil binut'il ya xmuk'ubik k'axak'ax yak'el ta nael k'op, yak'el bael sok sjok'oyel, jich binut'il jun ts'in yalbeyel sk'oplal te binti ya yich' jalel ta chapachajp.
  - Te tsakel ta jun mach'a xk'ot, ak'el ta ilel te yorail te xjach sok snaojibal slajel a'telil te ja'.
  - Te yalel k'axak'ax ta yelet ta bael k'op.

² Te snailal, te yalel.

- Te yalel k'axak'ax yak'el bael.
- Te yalel k'axak'ax te sjok'oyel.
- Te yalel k'axak'ax te jok'oyel.
- Snael spasel ta jamalal.
- Yawil sok sk'ak'alel te slok'esel te ta yalel

Te ya yak smelegil ta sjachibal te banti ya sta' sbasok te ta ya sk'an ta stalel lekil kuxlejil, te yalel ya sk'an k'asesbil ta sk'op maya, jich bit'il, jaik ini bats'il k'opetik te mayel mach'a xk'opoj ja ini tsoblum. Ja, ta xat'axat' spasel sok ch'unel bail, ya sk'an ya lajinchapanel te k'opetik te ta banti ya yich k'asesel ta a'tejibal sok sjunal te ya yich tukinel te ta xat'a xat' yu'un te jok'oyel.

Waxakeb. Oxeb. Oxeb. K'axak'ax yak'el ta nael k'op.

Ja ini xat'a xat', te yich' ak'beyel te mach'a te sjok'oyel, ta stalel lekil kuxlejil, spasil te yak'el ta nael yu'un te sme' ts'ibayel k'op ta sjok'oyel sok te tsobelbail yu'un te yich'el ta muk' te mach'a xk'opoj sok wolwanej tsobwanej, jich bitil jakembael te ay jalbil. Ya sk'an ya yak ta jamel cholel sk'oplail te ay ta yantik k'op yu'un te muk'ul yajtalul te mach'a xk'opojik, yak'el te a'tejibal te jamal yak'el ta ilel sok slok'eselbael te muk'ul tsoblej sjoylejal yalel yu'un te sjok'oyel.

Ja' yu'un ini chapel, sok te xch'unel te binti jalbil te ta chajpanbil ta a'tel, sok te ta xat'axat' te pasel sok ch'unel bail sok te yalel, ya yich' bale pasel te muk'ul tsoblej sjoylejal yak'el ta nael, yu'un te mach'a yochelinej a'tel chapanwanej sok muk'ul snaul wolwanej yu'un ch'inlumetik, chapanwanej yu'un muk'ul snaul, tsakojsba sna spasel, tsakojsba smelil chapal, te tsakojsba kanantayel, te tsob te jaiknix yu'unik, te yajwal te junax ayik ta spasilik, yilel antsetik, yilel wnicketik, jich nibut'il ya xk'oyik te k'asesej k'op sok k'asesej ts'ibajel k'opetik, jich binut'il ya spas beik yik'el ta lek ta ts'ibabil jun.

Te ta muk'ul ts'oblej ya yich' a'kel a'tejibaetik sk'oplal te mach'atik alwanejetik yu'un te tejk'lumetik sok bats'il ants-winicketik ta ch'inlum, jich binut'il swinkilelum bats'il ants-wnik te ya xk'otik ta ya'yiel te ta muk'ul tsoblej ta yak'el ta nael sok xiwel te mach'a xk'ot ta chapanwanej sleel tuunel.

Ja' ini slajel, xcholel te binti ya yich' ak'el ta ilel yich'oj yo'tik sjachibal a'tel, spasojbil a'tel, jich te sme' ts'ibayel k'op, lap'alap' jalbil k'op sok biluk te ta sjok'oyel. Ya yich' ak'el spasil te yak'el ta nael k'op, ta smelegil la lek sok yuts'il, te ya ya'be te snaojibal sok snopel te ja'nix, yu'un te bayel sk'oplalul te sk'anel te alwnej te chapojibal mantalil sok a'tel tuunel, te binut'il ya yak'el spasel smelegil, te stalemal, yalajibail sok stael te ta spasel smelegil sok slok'esel te ja'nix; ya sk'an jalbeyel te binut'il-ay yu'un te spasel jai ni sp'isel te x-och ta ich'el muk'ul sok yaiyel te snopojibal te ta mach'a xk'opoj yu'un te sk'oplal.

Ya xu' yak'sba te mach'a xk'otik sk'oplal xu' ya spas k'oel yak'el te yilel te chapanwanej yich'oj ya'telul yuun te sjok'oyel, chiknajtesel yawil, sk'ak'alel sjalalil sok yorail yu'un xchapel.

Te pajalsok te nailal, yak' ta nael yu'un te sjamalil snael spasel o sleel tu-unel ya xu' xbatikxot yu'un sk'anel lekil k'op sok tilel bael, yilel sjalalil o yorail, ja yu'un te, te sk'ak'alel sok yawilal, ak'biltalel, jich bit'il, yajtalul tut chinam tak'in, yiche'el talel jun snichk'ak' sok stojolbel banti ay te muk'ul snaul.

Waxakeb. Oxeb. Chaneb. K'axak'ax yak'el bael.

Ja ini xat'axat' ja' yu'un te ch'inlumetik, banti ya yich' pasel te yak'el bael ta yutil, ya yich' nael, ya yich' ch'unel bail sok yich' pasel yach'il snopojil, yilel sok yak'el snopelil, jich binut'il te ayik te tsob yomlej sok stael ta nopel, sok binut'il te yak'el ta nael te ich'bil te ta k'axak'ax ta nail.

Ja ini spasojobal, jai ni k'axa k'ax ya xmuk'ub ta sk'ak'alel ta banti te yalel sok ya yich kuxutayel chapanwanej o muk'ul snaul te ya yak' ta nael yuu'n te ch'inlumetik, ya xu' ya sk'anik yu'un ya xtal te chapanwanej lek spasel ja'nax yu'un bintik ya yich'pasel.

Waxakeb.Oxeb, Jo'eb. K'axak'ax sjok'oyel.

Ja ini xat'axat', ya yich' pasel muk'ul tsoblej jok'oyel, banti te chapanwanej lek spasel chiknajtes junlekil xhapanel k'op yu'un jich ya yich' te sjokoyel yalel k'op, snael sok yielel, te jachem te ta ch'unel bail te ta bats'il ants-winik ta ch'inlum, yu'un te sk'oplal te komon snopel te ja'nix sok chiknajtesel te ch'unel bail pajal.

Ya xk'ote te chajpanwanej te ta muk'ul snaul, te tsakojibal snael spasel del, tsakojibal kanantayel, tsakojibal Órgano smeलेलil, te ta muk'ul snaul te banti ayik sok ants-winiketik te ya yilik, jich binut'il te ya x-k'ot k'sesel k'op o k'asesel ts'ibayel k'op, yalel ta smeलेलil te binti yak'el spasel ya xmuk'ub spasil sk'ened jbatik te binti jalbil ta chajpal mantal sok te ich'el ta muk' ants-winik te mach'a xwolwan tabats'il ants-winik ta ch'inlum sok te ta swinkilelum bats'il ants-wnik te ya xk'oyik.

Ya yich' ts'ibayel te binti ya xjalot te yach'il snapojibal, yu'un te xhajpel ya spasil te muk'ul alwanejetik/wolwanej, te banti ya yich'ilel, te yuun ya yich' chajpel sp'isjilal te mach'a xk'otik yach'il snopojbil, nopbil, snael sok yak'el ta ilel te yich'ojik sok tsobelk'op aiyej.

Se procederá a informar a las y los participantes, que si es su voluntad podrá llevarse a cabo la integración de una comisión que dé seguimiento a los acuerdos llegados, debiendo seleccionarse a las y los representantes de las comunidades indígenas que conformarán dicha comisión.

Waxakeb.oxeb.wakeb. Xat'axat' yu'un ta yilel bael te ch'unelbail sok sleel spajel.

Te muk'ul snaul ya yik' ochel bael sok te tsobol yu'un te slok'esel te ta sjok'oyel te spasel smeलेलि jich binut'il te spasel yu'un te ochel bael sok te ochel bael te sjapelbail bats'il ants-winiketik te ta a'tel tu'unel sok ta spasil jtak'uwanej, ta swenta yu'un ch'unelbail, jich binut'il chajpel ya spas te snaul wolwanej.

El Instituto llevará a cabo la incorporación de los resultados de la consulta a las acciones afirmativas que se han implementado para la postulación y registro de candidaturas indígenas a los Ayuntamientos y al Congreso local, misma que será aprobada, en primera instancia por la Comisión y posteriormente por el Consejo General, a través del acuerdo, que para los efectos elabore la Dirección.

Te sp'isojibal ik'nbilik ya sk'an spas ta nael te sp'ijil mach'aj xk'opoj ta chajachajp yu'un sjok'oyel, te stukelil te schiknantesbil spisil te spas sba ta ini, jich binut'il ta yilojibal a muk'ul snaul, jich bit'il te ta sk'oplal ta smeletilil.

Las medidas adoptadas deberán hacerse del conocimiento de las y los participantes en el proceso de consulta, independientemente de la publicación general que se haga de esta, tanto en los estrados del Instituto, como en los mecanismos oficiales.

Baluneb.cheb. ts'akatesel biluketik.jun

Ta pasel sleel sk'akalel a'tejelil .

Mes	Junio		Julio				Agosto				Septiembre				Octubre	
	Soxeb	Schaneb	Sjun	Scheb	Soxeb	Schaneb	Sjun	Scheb	Soxeb	Schaneb	Sjun	Scheb	Soxeb	Schaneb	S jun	S cheb
Yach'ubtese sjachibal pasel sok bantik talem sk'ak'alel a'tel																
Pasbil sok spasel xcholibil																
Spasel sok k'asesel te a'tejibal banti ya yak' ta nael (pasbil tut jun)																
K'asesel k'op ta junetik sok a'tejibaletik , ya'iel yilel.																
Abatinel yu'un te yalel lok'el yu'un sjok'oyel																
K'axem sok yak'el bael yu'un te yalel lok'el yu'un mach'a yilik																
Pasbil jun te xk'ot yak'el yu'un te chajpanwanej																
K'axak'ax yak'el ta nael k'op																
K'axak'ax yak'el bael																
Kaxak'x sjok'oyel																
Yilele bael te chapbil sok sleel spasel																

*S jun: Semana jun